

DR. DŽIULJETA MASKULIŪNIENĖ

Šiaulių universitetas

MOTIEJAUS VALANČIAUS PROZOS POLIFUNKCIŠKUMAS

Motiejaus Valančiaus (1801–1875) ir visa XIX a. didaktinė proza pramina kelius lietuvių grožinei kūrybai. Kūrėjai didaktai neturi per daug įkaičia, Lietuvoje, pasidairyti, iš ko pasimokyti, pasaulietinio meninio žodžio srityje lietuvių didaktai – pirmeiviai, tačiau, nepaisant šito, jie apsiima daug nuveikti. Todėl didaktinis tekstas įgyja universalų pobūdį. Jis yra tas ir anas, bando viską aprėpti, nori pamokslauti, vertinti, pamokyti, fiksuoti, populiarinti. Toks polifunkciškumas – archajiška, specifinė XIX a. lietuvių didaktinės prozos (Valančiaus proza – ryškiausias pavyzdys) ypatybė.

Valančiaus beletristika – XIX a. empirikos lobynas, tikra valstietiškos gyvenamosios enciklopedija; čia aptinkama ir patriarchalinės šeimos fotografija, ir platesnis kaimo bendruomenės santykių aprašas, ir detalus daiktiškojo pasaulio fiksavimas etc. Apskritai Valančiaus tekstai iškelia svarbius socialinius, istorinius, kultūrinius to laiko ženklus. Kaip tikra švietėjiška figūra Valančius adoruoja Raštą, Knygą, propaguoja blaivybę, valstietį moko savo gyvenimą tvarkyti racionaliai, žinoma, visa tai apglėbiant Dievo valia, paisant krikščioniškojo moralinio imperatyvo.

Valančiaus didaktinę prozą ypač veikia ekstraliteratūriniai faktoriai (šalies istorinė, politinė padėtis; rašytojo sociokultūrinė situacija, konfesiniai tikslai ir išsipareigojimai bei kt.). Rašytojas prozos tekstus kuria visų pirma norėdamas aktyviai keisti, formuoti kaimo bendruomenės gyvenimą, daug kur net norėdamas reglamentuoti, vadovauti. Tokia aktyvi laikysena sutapo ir su vyskupavimo užduotimis, ir su švietimo paradigmos kūrėjo samprata. Švietėjiškai, didaktiškai nusiteikę rašytojai – o jų buvo visa plejada: Antanas Tatarė (1805–1889), Petras Gomaliauskis (1820–1868), Juozapas Silvestras Dovydaitis (1826–1883) ir kiti – užima panašias pozicijas to meto literatūros lauke. Taigi didaktinei kūrybai, pasiryžusiai plačiai veikti, polifunkciškumas – natūraliai „privaloma“, esminga savybė. Neraštingumo likvidavimo laikais, kai stigta knygų, adresato būta menkai teišlavinto, kūrėjui teko atsi-

žvelgti į realią padėtį, savo kūrybą disciplinuoti, pritaikyti prie esamo valstietijos mentaliteto. Knyga XIX a. Lietuvos kaime – labiau pasiturinčio žmogaus atributas, vis dar prabangos daiktas. Jos įsigijimas – nepigus malonumas ir svarbus įvykis, todėl ir buvo laukiama naudingos, praktiškos, aktualios knygos, pasakojančios apie daugybę dalykų iš karto, be to, suprantamai parašytos. Tokie ir buvo Valančiaus prozos rinkiniai – daugiatemiai, daugiaproblemiai, tikę įvairaus amžiaus adresatui ir įvairiomis progomis pasiskaityti.

Ar galėjo tuometinėje situacijoje Valančius apsiriboti vienu kuriuo uždaviniu? Žinoma, ne. Laukas, apsiimtas įdirbti, buvo pernelyg tuščias, valstietiškosios lektūros labai trūko, todėl knyga, ateinanti į tokį literatūros lauką, privalėjo būti įvairiapusė, iš karto atlikti bent keletą funkcijų. Tokia buvo to laiko sociokultūrinės situacijos logika. Todėl grožinėje Valančiaus prozoje ne tik pasakojama Onelės, Prancės ar kito veikėjo istorija, bet ir mokoma doros, higienos, etnografijos, istorijos, tikybos dalykų ir t. t. – visko pramaišiu, pakeliui įveikiant neraštingumą, pereinant nuo grupinio skaitymo balsiai prie individualaus darbo su tekstu vienuoje. Šis pasikeitimas, mąstant apie XIX a. skaitytoją valstietį, ypač svarbus, juk mokantysis skaityti ima kitaip matyti kūrinį nei klausytojas: „Rašinių galima skaityti individualiai, kita vertus, nebesiremiant atmintimi, kūrinys tampa labiau individualizuotas, mažiau suvaržytas kolektyvinių modelių“¹.

Polifunkciškumo reiškinį deramai papildoma ir *sinkretizmo* sąvoka. Kaip minėta, XIX a. didaktinė proza – lietuvių grožinės prozos ištakos, ir, mąstant apie Valančiaus tekstų specifiškumą, negalima nepastebėti sinkretizmo, kuris yra viena iš kalbamojo laikotarpio prozos dominančių. Tarptautinių žodžių žodyne sinkretizmas (gr. *synkrētismos* – su(si)jungimas) suprantamas kaip „susiliejimas, būdingas pirmykštei visuomenei, kokio nors reiškinio raidos stadijai, pvz., pirmykščio meno sinkretizmas (šokis, vaidyba ir muzika buvo neatsiskyre)“². Sinkretizmas reiškia ir įvairių pirminių literatūros rūšių, žanrų neišsiferencijavimą³. Kaip matyti, iš esmės sinkretizmas būdingas pradinėms kultūros reiškinėms, būtent tokia ir yra Valančiaus didaktinė proza.

Valančiaus tekstų polifunkciškumą, taip pat aktyvumą, kryptingumą iš dalies nulemia ir kūrėjo luomas. Kaip žinoma, dvasininkų luomo įsipareigojimas švietimo reikalui nebuvo vien lokalinis Lietuvos reiškinys. Panašios tendencijos matomos ir platesnėse Vakarų Europos erdvėse. „Sielų ganytojas

¹ D. Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 95.

² *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 450–451.

³ *Литературный энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия, 1987, p. 380–381.

galėjo tapti liaudies mokytoju. Jo [kunigo] pareiga buvo rūpintis ne tik išganymu aname pasaulyje, bet pagelbėti ir šiame pasaulyje“, – rašo Ulrich im Hof „Švietimo epochos Europoje“⁴. Antai Baltijos šalyse ir Suomijoje „liuteroniškos pamaldos su ilgais, dažnai praktinio pobūdžio pamokslais buvo tarsi tam tikra laikraščio užuomazga“⁵. O Valančius, būdamas vyskupas, galėjo nuveikti kur kas daugiau nei paprastas kunigas. Taigi švietėjiški užmojai galėjo būti ir buvo įvykdyti su kaupu. Didaktinis tekstas visų pirma skirtas tarnauti bendruomenei. Todėl čia taip akcentuotinas teksto polifunkciškumas, kuris iš dalies nulemia ir kūrinių struktūrą, poetiką, apskritai paaiškina tokio teksto rašymo prasmę, intenciją.

Visuose Valančiaus didaktiniuose beletristiniuose kūrinuose – „Vaikų knygelėje“ (1868), „Paaugusių žmonių knygelėje“ (1868), „Palangos Juzėje“ (1869), „Pasakojime Antano Tretininko“ (1891) – aiškiai atsiskleidžia *polifunkciškumo* fenomenas. Taigi Valančiaus grožiniai kūriniai interpretuoti kaip turintys įvairių intencijų ir atliekantys keletą gana ryškiai išsikristalizuojančių funkcijų:

1) didaktinis tekstas iškyla kaip žodžio menas, grožinė kūryba (intriguojanti fabula, sugestyvūs veikėjų paveikslai, savitas stilius etc.). Tokios naracijos tikslas – papasakoti įdomią istoriją, teikti malonumo;

2) didaktinis tekstas svarbus kaip konfesinės, ganytojiškos veiklos tąsa. Apsakymai suvoktini kaip pamokslų tęsinys, katechizacijos pamokų papildas (aktualizuojamas Dekalogas, iškeliamas teigiamas ar neigiamas pavyzdys (*exempla*) ir moralas, ryškus atgailos motyvas, akivaizdžios sąsajos su hagiografine tradicija);

3) didaktinis tekstas aktualus ir kaip tam tikra edukologinės minties raiška (aktyvus poveikis tuometiniam vaikų mokymui, skaitinių rengimo strategija, konkretaus adresato – „lomentorių perėjusio“ vaiko, bei jaunuolio numatymas ir teksto orientavimas būtent į tokį skaitytoją);

4) didaktinis tekstas kaip švietėjiškos misijos išraiška. Mokslo žinių (istorijos, medicinos, sanitarijos etc.) populiarinimas, tautosakos ir etnografijos eksponavimas ir pan.

Toliau straipsnyje atskirai aptariamos išvardytosios Valančiaus didaktinio teksto funkcijos.

Literatūrologiniu požiūriu Valančius įdomiausias kaip rašytojas, meninio teksto kūrėjas, įdomių istorijų ir pavyzdžių pasakotojas. Valančius supranta, kad vien religinių tekstų (maldaknygių, giesmynų ir kt.) nebepakanka, kad reikia skaitytoją sudominti, patraukti, kad sausos tezės ne tokios paveikios kaip pasakojimas. Tokį savo apsisprendimą rašytojas suformuluoja „Vaikų knygelės“ Prkalboje: „Parašiau pasakų knygelę, kurią vaikai

⁴ U. im Hof, *Švietimo epochos Europa*, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 175.

⁵ M. Klinge, *Baltijos pasaulis*, Vilnius: Tyto alba, 1996, p. 115.

skaitydami nesiilgės“⁶ (išskirta mano. – Dž. M.). Todėl Dešimt Dievo Įsakymų perteikiami pasakojant vaikui patrauklias, suprantamas istorijas – apie Petrį ir Onele, apie vagiliautoją Gustį, apie guvųjį Vencę, dorąją Petronėlę. Apsakymuose iškeliamas geras ar blogas pavyzdys. Tokie didaktiniai kūrinėliai skiriasi nuo hagiografinių pasakojimų, kurių centre visada yra tik ryškus teigiamas personažas – šventasis. Neigiamųjų personažų, kurie meniniu požiūriu gyvesni, įtaigesni, vaizdavimas – svarbus autoriaus pasirinkimas, dar geriau matomas hagiografinės tradicijos kontekste; be to, neigiamųjų personažų vaizdavimas nesikerta su didaktinėmis intencijomis. Matyti, kad Valančius apdovanotas literatūriniu mąstymu, geba kurti įdomų tekstą, parinkdamas raiškias poetikos priemones, kartais sugalvodamas ir įdomesnę fabulą, sukurdamas įsimintiną personažą.

Pirmą kartą pasaulietinė literatūra kaimiečio troboje skaitoma savo malonumui, poilsiui, šventadienio vakarą. Nors Valančiaus proza, kaip ir visa XIX a. lietuvių didaktinė beletristika, paprasta, elementarios sąrangos ir idėjų, nors didaktams estetiniai kriterijai ir nėra per daug svarbūs, – jau aiškiai matyti meniškumo horizontai. Kiek leidžia jėgos, kūrybinės išgalės ir patirtis, bandoma pasakoti sugestyviai, patraukliai. Nors sinkretinis kūrinys – ne vien meninio žodžio valdos, bet kai kuriuos Valančiaus didaktinės prozos puslapius galima laikyti tikru žodžio menu. Aptinkama čia ir gryną „deimaniukų“ (įdomių, gyvų veikėjų, humoristinių situacijų, taiklių meninių detalių, vykusių stilistinių bandymų, intrigos, nepakartojamų palyginimų). Kai kurie didaktiniai kūrinėliai ar jų ištraukos stebina sąrangos motyvumu, kalbos išraiškingumu, minties ir meninio vaizdo kondensuotumu⁷.

Galima kelti klausimą, ar Valančiaus didaktinis tekstas nėra šis tas daugiau, negu autoriaus didakto buvo sumanyta? Ar didaktinis tekstas nepalieka erdvės interpretacijai? Į tai galima atsakyti teigiamai – geriausiomis eilutėmis Valančiaus kūrinys tarsi peržengia didaktinių, švietėjiškų konvencijų ribas. Neretai toks kūrinys ne tik išreiškia moralą, dažniausiai krikščioniškąjį imperatyvą, t. y. įvykdo didaktinio kūrinio tiesioginį uždavinį, bet ir pasako daugiau, apima platesnius žmogaus gyvenimo horizontus, gerokai nutoldamas nuo pradinio kūrėjo didakto įsipareigojimo pamokyti, diktuoti. Tad ir paprastas tekstas ne visada yra prastas. Valentinas Sventickas teigia: „Kartais iš pirmo žvilgsnio sudėtingas tekstas reikalauja labai nedaug – tik tai susikaupimo, paprasčiausio palankumo savitai kalbai. Dvasinės įtampos reikia ir tariamai paprastam eilėraščiui (ir prozos tekstui. – Dž.M.) suvokti –

⁶ M. Valančius, *Vaikų knygelė*, Vilnius: Vyturys, 1992, p. 14.

⁷ Plačiau apie tai žr.: Dž. Maskuliūnienė, „Kaip Motiejaus Valančiaus „Palangos Juzės“ veikėjai išvyta jūrą“, *Literatūra*, 38(1), 2000, p. 108–113; D. Maskuliūnienė, „Normatyvinės poetikos bruožai M. Valančiaus didaktiniame apsakyme „Petris ir Onele“, *Teksto charakteristika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2000, p. 52–57.

tada atsiskleidžia jo imlumas, tylus tradicijos judėjimas pirmyn⁸. Aktualus ir savaime vertingas ir yra tas „tylus tradicijos judėjimas pirmyn“, nes juk Valančiaus didaktinė proza, kaip minėta, – mūsų originaliosios prozos pirmieji svarbūs bandymai.

Šiuose bandymuose, tariamai visai paprastuose tekstuose esama ir svarbesnių dalykų. Kalbėdama apie Valančiaus didaktinius apsakymus, literatūros tyrinėtoja Vanda Zaborskaitė sako, jog ten „viešpataujantys parametrai tvirti ir pastovūs – tai žemdirbio buvimą įreminantis laikas ir erdvė. Ji yra siaura, bet maksimaliai kondensuota ir *tampa pasaulio metafora* (išskirta mano. – Dž.M.). Ji yra visatos centras, kuriame žmogus būna dangaus ir pragaro priešpriešoje⁹.

Iš tiesų mums didaktinis kūrinys „tampa pasaulio metafora“. Vadinasi, galima pabandyti interpretuoti visą Valančiaus didaktinę kūrybą kaip specifinę, ypatingą pasaulio metaforą, turinčią savitas, unikalias pasaulio transformavimo galimybes. Šitoks tolerantiškas požiūris atveria platesnes Valančiaus didaktinio teksto aiškinimo galimybes.

Tiesa, XIX a. adresatui Valančiaus didaktinis principas buvo visai suprantamas ir priimtinas, bet svarbu akcentuoti, kad jau Valančiaus tekstai pratino valstietį skaitytoją prie meninio teksto, mokė pajusti skaitymo malonumą ir kūrinio grožį.

Kalbant apie meniškumo pastangas, negalima nepastebėti, kad teksto polifunkciškumas blėsinio žanro kontūrus, o mažai kuo su kūrinio fabula susijusios medžiagos prikaišiojimas šen ir ten vedė į *eklektizmą*. Stiliasus, žanro eklektizmas akcentuojamas ne be pagrindo. Iš tiesų Valančiaus didaktiniuose diskursuose šito esama apščiai. Stambesniems didaktiniams kūriniams apysakos terminas taikomas su tam tikromis išlygomis: „Visus šiuos primityvokus kūrinius, prisodrintus didaktinių tezių, iliustratyvių priešpriešų ir tiesmukų pavyzdžių vis dėlto jau galima laikyti apysakos žanro užuomazga“¹⁰. Ir Valančiaus apsakymas vis dėlto prašosi papildomo apibūdinimo – didaktinis. Apskritai „smulkioji lietuvių proza, ypač XIX a. ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, žanro požiūriu buvo labai neapibrėžta, o ryškesnieji novelistikos pavyzdžiai taip apsupti įvairiausių pereinamųjų, į jokiais definicijas netelpančių formų, kad beveik neįmanoma išvesti tarp jų tokią ribą, kurios priešingais argumentais oponentas nepaneigtų“¹¹. Į didak-

⁸ V. Sventickas, „Sudarytojo žodis“, *Skaitykime kartu*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 5.

⁹ V. Zaborskaitė, „Margas Motiejaus Valančiaus prozos pasaulis“, kn. M. Valančius, *Vaikų knygelė*, Vilnius: Vyturys, 1992, p. 8.

¹⁰ J. Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 35.

¹¹ A. Zalatorius, *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.) Semantinis aspektas*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 14.

tinus tekstus išprausta gausybė intarpų, kurie šiaip jau nebūtini siužeto plėtotei. Antai Dovydaičio „Šiaulėniškis senelis“ (I dalis – 1860, II–1861, III–1864, IV–1895) nusagstytas vyskupo Valančiaus ganytojiškais laiškais. Valančiaus „Palangos Juzėje“ nemažai vietos skirta etnografinėi ir folklorinei medžiagai pademonstruoti, o „Pasakojime Antano Tretininko“ istorinė medžiaga papildoma folklorinės dvasios tekstais. Tokiame polifunkciškame tekste šalia tipiškų hagiografinės literatūros pastraipų eina gyviausios, gražiausios, lyg tiesiai iš pasakojamosios tautosakos lobyno paimtos, prozos atkarpos. Taip yra, pavyzdžiui, apsakyme „Dievobaimingas vaikelis“ ir kai kuriuose kituose.

Tačiau Valančiaus didaktinė proza ne vien eklektiška, mozaikiška, primarginta įvairių stilistinių ir žanrinių formų. Žinoma, dėl tokio perdėm laisvo jungimo nukentėjo didaktinių kūrinių meniškumas, bet jis didaktikai angažuotam rašytojui ir nebuvo labai svarbus. Valančiui labiau rūpėjo būti viskuo – kunigu, mokslininku, rašytoju, publicistu.

Kalbant apie Valančių kaip rašytoją, negalima apeiti ir to fakto, kad nuo šio autoriaus kūrybos prasideda lietuvių vaikų literatūra. „Vaikų knygelė“ – pirmoji iliustruota grožinės prozos knygelė vaikams, čia puikuoja penkiolika spalvotų puslapinių iliustracijų, atliktų litografijos technika (autorius nežinomas)¹².

Valančiaus didaktinė proza atlieka ir pamokslininko vaidmenį – tai kita svarbi aptariamos polifunkciškos prozos savybė. Valančiaus tekstas sietinas su konfesinio pamokslo struktūros, retorikos, intencijų pamokomis. Apskritai pamokslų rašymo ir sakymo tradicija (M.Daukša, P.Skarga, M.Olševskis, vėliau – J.Pabrėža, G.Šimkevičius, K.Lukauskas ir kt.) sugestijuoja didaktinės prozos kūrėjus. Pamokslai buvo vieni iš tų ne per gausiausių rašto šaltinių, kuriais galėjo pasinaudoti lietuvių didaktai.

Pamokslas auklėja, didaktinės prozos puslapiai pamokslauja. Kaip minėta, Valančiaus didaktinis apsakymas tarsi katekizmas dar kartą išdėsto visą Dekalogą. Kiekviena dekalogiška norma iliustruota konkrečiu pavyzdžiu iš gyvenimo. Didaktinei prozai įdomios ir Šventojo Rašto temos (Valančiaus kūryba bibliiniais motyvais kaišyte iškaišyta, pvz., apsakyme „Geroji Onelė“ aptinkama ubago kojų plovimo scena ir pan.), bet ne tik jos patraukia Valančių prie senosios išminties knygos. „Visa pasaulio istorija, kaip ji aprašyta Šventraštyje, tarsi sueina į vieną įvaizdžių seką. Alegorijų matematika – tiesiog tobula: visi architektūriniai, plastiniai ir semantiniai elementai *susitelkia didaktinės komunikacijos dėlei*“ (išskirta mano. – Dž.M.)¹³.

¹² Plačiau apie tai žr.: D. Maskuliūnienė, „Iš stebuklingosios vyskupo Motiejaus Valančiaus kišenės“, *Rubinitis*, 2(18), 2001, p. 10–14; I. Korsakaitė, „Ta knygelė vaikams labai patiko“, *Rubinitis*, 2(18), 2001, p. 15–19.

¹³ U. Eko, *Menas ir grožis viduramžių estetikoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 107.

Umberto Eco čia pasiremia E. Måle mintimis. Didaktinis principas iškyla kaip archajinis kalbėjimo apie pasaulį būdas, Šventasis Raštas – kanoninė knyga, o pamokslai – taikomojo pobūdžio, visiems aiškinantys Šventojo Rašto tiesas. Šventojo Rašto stilistika yra padariusi nemažą įtaką Valančiaus prozai (dialogo konstravimo forma, klausimų – atsakymų pateikimas¹⁴ ir kt.). Šventojo Rašto inspiruotas didaktinės prozos kūrinys apima įvairius religingumo aspektus (bauginama baisiomis Dievo bausmėmis; varijuojamas dievobaimingumo motyvas; peikiami burtai, „niektikėjimai“, čia aprašomi herojų, panašių į šventuosius, gyvenimai, detaliau vaizduojami patys kunigai ir t. t.).

XIX a. literatūros lauke plačiai funkcionavo ir didaktinė proza, ir hagiografinė proza. Tuometiniam adresatui tiek viena, tiek kita buvo vienodai artima, suprantama. Valstiečio troboje paraleliai skaityti ir šventųjų gyvenimai, ir didaktiniai kūrinėliai, pasakoję įvairias istorijas iš pasaulietiškojo gyvenimo. Kai kurie Valančiaus apsakymai kopijuoja hagiografinio teksto kanoną, yra tipologiškai giminiški multiplikuojamai hagiografinio kanono tradicijai. Apsakymuose „Dievobaimingas vaikelis“, „Pranciškus Bielskis“ iš esmės yra iškeliamas šventojo, asketo tipažas. Kaip ir hagiografiniame tekste, Valančiaus kūrinuose rodomas sektinas pavyzdys.

Kai kada į tekstą įdedami religinio pobūdžio intarpai. Pavyzdžiui, į „Palangos Južę“ įdedamos septynios religinės giesmės – „Giesmė apie šv. Motiejų apaštolą“, „Giesmė apie šv. Mateušą apaštolą“, „Giesmė Vaikui užgimus“ ir kt. Įvairūs konfesiniai elementai dažnai pasakomi senelių – išmintingų žmonių lūpomis. Taip esti apsakymuose „Jonis ir Kerdžius“, „Prancė paukštvanagėlis“ ir kituose. Kūrėjai didaktai visada tapatinasi su didaktinio teksto išminties skleidėju. Pasak Rimvydo Šilbajorio, ir „Donelaitis iš tiesų savęs „poetu“ nelaikė, o tik protestantišku sakytoju, skelbiančiu tiesą“¹⁵. Panaši laikysena būdinga ir Valančiui: vyskupas savo knygelėmis tęsia ganytojišką darbą.

Tiesiogiai su apšvieta susijusi dar viena Valančiaus polifunkcinės didaktinės prozos užduotis – teikti tinkamos lektūros pradžios mokykloms. Čia prisimintinas ir „Valančinės“ mokyklos fenomenas. Valančius savo didaktines istorijas rašo vaikui, neseniai išmokusiam skaityti, gerai suprasdamas, kad tokių skaitinių labai trūksta. Beje, Valančius šiame darbe nebuvo vienišas, mokyklų reikmėms buvo skirti ir jo amžininkų Kajetono Alek-

¹⁴ Klausimai–atsakymai yra tradicinė Šventojo Rašto pasakojimo forma. Štai dialogas iš Apsukriojo prievaizdo palyginimo: „Jis pasikvietė po vieną savo šeimnininko skolininkus ir klausė pirmąjį: 'Kiek tu skolingas mano šeimnininkui?' Šis atsakė: 'Šimtą statinių aliejaus'. Tada jis tarė: 'Imk savo skolos raštą, sėsk ir tuoj pat rašyk: penkiasdešimt'. Paskui klausė kitą: 'O kiek tu skolingas?' Anas atsakė: 'Šimtą saikų kviečių'. Jis tarė: 'Imk skolos raštą ir rašyk: aštuoniasdešimt'“ (išskirta mano. – Dž.M.) (128, 1660; Lk 16, 5).

¹⁵ R. Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 29.

navičiaus (1804–1874), Mikalojaus Akelaičio (1829–1887) elementoriai. Antano Tatarės pasakėčios pasakiškais herojais, nesudėtinga fabula, trumpumu taip pat tiko vaikų skaitiniams. Visuose keturiuose Valančiaus beletristiniuose veikaluose veikia daug vaikų – skaitytojų bendraamžių. Kaip sakytą, didaktinei prozai atitenka ir garbingas vaikų literatūros pradininkės vardas. Literatūroje „ėmė kisti vaizdavimo formas. Dogmatinės literatūros išdėstymą punktais, katechetinį metodą ima išstumti jau į dialogą panašūs „kalbesiai“ (suaugusių žmonių pasikalbėjimai su vaiku), atsiranda ir kitokių vaizdavimo formų“¹⁶. Beje, katekizmo rašymai taip pat buvo tiesiogiai susiję su pradinių mokyklų reikmėmis. Kai kurie tekstai aiškiai orientuoti į suaugusių adresatą (pavyzdžiui, apsakymas „Petronė ir jos priepuoliai“). Nereikia pamiršti, kad neraštingumo įveikimo laikais „suole“ sėdėjo ne tik vaikai, bet ir suaugusieji. Taigi Valančiaus tekstai – tai drauge ir pedagoginio profilio knygelės, pirmieji mokyklinių skaitinių bandymai.

Svarbus ir dar vienas Valančiaus didaktinės prozos sluoksnis – įvairūs švietėjiški elementai. Autorius, regis, pamiršta, kad kuria vientisą istoriją, ir prideda daug etnografinės, tautosakinės, mokslo populiariosios faktinės, istorinės medžiagos.

Bene daugiausiai vietos Valančiaus didaktinėje prozoje skirta tautosakai ir etnografijai. Matyt, norėta, kad gražūs tautosakos dalykai plistų po Lietuvą, siekta, kad folkloras išliktų ateinančioms kartoms: „Ką aš numanydamas, ėmiau ir surašiau ne vien papročius, bet ir juokavimus žmonių mūsų gadynės. O tai dėl to, idant atenčios giminės žinotų, kas tiko žemaičiams su lietuviais gale mūsų devynioliktojo amžiaus“¹⁷. „Palangos Juzėje“ folklorinės medžiagos ypač daug: įdedama piršlio oracija „Ištarmė, arba dekretas“, keturiolika dainų. Kaip matyti, Valančius tai daro sąmoningai, be to, jis tiki si „atsirasiant mokytą vyrą, kurs, mano paveizdą sekdamas, surinks ir likusius dalykus“¹⁸.

Autoriui nebuvo svarbu, kad intarpai pristabdo, iš vėžių išmuša pasakojimą, menkina intrigą, apskritai kenkia kūrinio išraiškumui. (Tiesa, „Palangos Juzėje“ itin gausi folklorinė medžiaga pateikiama palyginti motyvuotai. Viską pakankamai gerai „sukabina“ netradicinis muzikuojančio siuvelė Jūzapo Viskantos paveikslas, kuris yra atskleidžiamas pasitelkiant visus epizodus sujungiantį tradicinį keliaujančio žmogaus siužetą). Čia ir vėl susiduriama su specifiniu didaktinės prozos poetikos reiškiniu – visai šalia esančių teksto segmentų meniniu nelygiavertiškumu, nevienodumu. Meninis vaizdavimas staiga pereina į dalykinį pasakojimą, primenantį vadovėlį ar panašų leidinį, kai kada tekste net atsiranda šiaip jau moksliniam

¹⁶ V. Auryla, *Lietuvių vaikų literatūra*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 30.

¹⁷ M. Valančius, *Palangos Juzė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 7.

¹⁸ Ten pat.

stiliui būdingų elementų – išnašų. (Pavyzdžiui, „Palangos Juzėje“ vienoje išnašoje aiškinama, kuo specifinės yra Raguvos parapijos vestuvių etnografinės detalės). „Pasakojime Antano Tretininko“ atsiranda nuorodų į žinomus istorijos veikalus: „Taip rašo Dusburgas perskyryj 337“¹⁹; „O Foigtas *Prūsų istorijos* knygoj IV sako...“²⁰ Taigi Valančius tiek mažam, tiek suaugusiam skaitytojui pateikia svarbių istorijos žinių, „Antano Tretininko lūpomis papasakodamas keletą dalykų iš mūsų senovės kovų su kryžiuočiais, gūdais. Tai buvo jau tikrai populiaraus Lietuvos istorijos dėstymo bandymas, nes Daukanto jau seniai išspausdintas „Būdas senovės lietuvių“ dėl savo sunkios kalbos mažai tesiplatino“²¹. Be istorijos žinių, Valančiaus proza aptaria higienos, lytinio auklėjimo, gero elgesio taisykles, populiarina perspektyvius amatus, publicistiškai ryškina girtuokliavimo žalą ir kalba apie daugybę kitų klausimų, kurie šiaip jau beletristikai nėra būdingi.

Propaguodamas etnografiškumą, iškeldamas tautosakos lobyno pavyzdžius, suteikdamas mokslo, ūkininkavimo ir kitokių žinių, žymiausias lietuvių didaktas sąžiningai vykdė švietėjiškas priedermes. Valančiaus didaktiniai tekstai, beatodairiškai prarasdami dalį savo meniškumo, švietė liaudį, plėtė jos gyvenimo horizontus.

Apibendrinant pasakytina, kad Motiejaus Valančiaus proza įeina ne tik į XIX a. lietuvių beletristikos diskursą, bet, patvirtindama kūrėjo universalumą, įsipina ir į kitus diskursus – konfesinį, edukologinį, švietėjiškąjį.

Įteikta 2001 m. rugsėjo mėn.

MULTIFUNCTIONAL CHARACTER OF MOTIEJUS VALANČIUS PROSE

Summary

Works by Motiejus Valančius (1801–1875) laid the foundations for the Lithuanian prose. The aesthetic criteria here is undoubtedly of great significance, nevertheless, it is not the only one that predetermines the genre. Multifunctional character of the discussed prose is created by the author's commitment to communicate on the didactic basis, his educational attitude, and foresight into the addressee's needs. Thus the fiction literature by Valančius should be interpreted as having various intentions and fulfilling several clearly defined functions:

¹⁹ M. Valančius, *Vaikų knygelė*, p. 338.

²⁰ Ten pat, p. 337.

²¹ V. Maciūnas, „Mūsų senesniosios didaktinės beletristikos šablonas“, *Židinys*, 1938, nr. 5/6, p. 718.

1. The didactic text stands out as the art of word, the work of fiction (gripping plot, persuasive characters, specific writing style, etc.). The aim of such a narration is to tell an engrossing story and give pleasure;

2. The didactic text gains significance as the continuation of confessional and pastoral activity. The stories should be perceived as a follow-up of some preach, supplement for catechetical classes (the Ten Commandments are emphasised, positive and negative examples and the moral are highlighted, the motif of penance is developed, link with the hagiographic literature is evident);

3. The didactic text is significant as a kind of expression of educational ideas (active impact on children education, strategy for preparing reading texts, projecting the particular addressee—the child who has read the ABC-book and the youngster and targeting the texts namely for such a reader);

4. The didactic text as the expression of educational mission. Popularisation of knowledge in history, medicine, sanitation, etc., presenting folklore and ethnography, etc.

The prose by Valančius not only integrates into the discourse of the Lithuanian fiction literature of the 19-th century but also into other discourses – confessional, educational, enlightening, in this way testifying the author's versatility.

The article is based on the books by Valančius: "Booklet for Children" (1868), "Booklet for Youngsters" (1868), "Juzè from Palanga" (1869), "Stories by Antanas Trețininkas" (1891) and others.